

הריאליזם בספורי יהושע קנז

מאת

ד"ר צבאח נ. אחמד

د.أ. د. صلاح ناجي أحمد

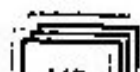
דברי פתיחה

הריאליזם בספרות , הוא סגנון ספרותי שמרכזו על תאור החיים המציאותיים של דברים שליליים או חיוביים כמו שהם. (1) גם הריאליזם הוא נטיה או שאיפה לתאר את החיים לכל צדדיהם במאמנה גדולה עד כמה שאפשר (2). גם כן, הוא נסיון לציר את החיים באופן מציאותי בלי הגזמה לאידאליזם או נטיה אל הדמיון (3). לכן , קרובה ביותר לשאיפה הריאליסטית היא השאיפה אל האובייקטיביות המאכסימאלית ביותר, גם יש , קירבה אחרת לאותה שאיפה – ניגוד של הריאליזם לאידאליזם בתאור , הנה – כי – כן, נמצא הריאליזם כבדל מן הקלאסיציזם בשלילתו את הגראנדיוזיות בסיפור או בהיאור , וכן הרומאנטיקה בשלילתו את הסובייקטיביות (4).

בתוך המאה שבאה אחרי שנת 1850 בלטה האסכולה הריאליסטית יחד עם כמה אסכולות אחרות למשל , הנאטוראליזם הסמליות המפיריזם.. וכדומה האסכולה הריאליסטית היא תגובה לרומנטיקה בשנת 1857 הוציא הסופר הצרפתי פלובר לאור את (מאדאם בובארי) שנהשב יצירת המופת באסכולה הריאליסטית (5).

مجلة كلية اللغات

ראוי לציון , כי יש הבדל עקרוני בין הריאליזם לבין הרומנטיקה בסוגיה הסובקטיבי והאוקטיבי. בעוד הרומנטיקה מתאר נוף או מהלאך חיים כל-שהו כדי להטביע בהם את הרגשותיו ומגמותיו האישיות , רואה הריאליסטן בנאמנות התאור מגמה יהודה . שלפחות בשטח האמנותי אין עוד אחרת עמה שהרי תאודשל הנוי מסוים של צביון מקוטי מכרים , מצוי גם ברומנטיקה וגם בריאליזם . אין,האיפוא מקרה . שראשית צמיחתו של הריאליזם היא מן הרומנטיקה(6) . מבין גדולי היוצרים של הרומאן הריאליסטי בעולםטורגנייב , טוליסטוי , דיקנו פלובר , דוסתויבסקי , קלר אבסן , ג'ורג' אליוט , ארטולד בנט , דולא , ת' מאן ואחרים , אולי הסוד של הצלחת הריאליסטים הגדולה והתגברותם עםל הרומנטיקנים טמון בכך שהמון הקוראים יכולים לקבוע את העולם שנצטיר על ידי הריאליסטן ואילו מה שנצטיר על ידי הרומנטיקן נשאר סתום ומטושטש ואילו מציאותי בטבילים אבל , יש כמה יצירות שמשתתפיה בהן תכונות הריאליזם וגם הרומנטיקה דבר זה נמצא אצל דוסתויבסקי גויס ודובלן (7). יש סוגים רבים של הריאליזם , למשל הריאליזם הבקורתי . הריאליזם האידאלי , הריאליזם האירוני , הריאליזם הנפשי וכדומה(8) . בתחום המולדת העברית , בלטה הנטיה כלפי הריאליזם האמנותי בספרות של סוריה מאז חצי המאה העשרים ואחריה . בגלל גורמים רבים ומשתלבים היה החשוב שבהם הוא הפתיחה לקבל את ההשפעות הזרות והשנות וההתפעלות עמן , ניסף לכך גורמים רבים אחרים (9) .

בההום הספרותי הריאליסטי העיראקי , יש שרואה כי הרוח של הרומאנטיקה מעורב עם התודעה החברתית והבקורתית הפוליטית בצורה רבה ביותר בתחום הספרות של החלוצים , המספר היהודי מעיראק , אגור שאול (10) . עשה את זה ביצירתו הראשונה , כאשר המגמה של הרומאנטיקה מעורבת עם התודעה החברתית הבקורתית וגם עוספת אותה לכן . באו כמה מספריו החברתיים בעל אופי רומאנטי חריף ומפרו מאד , למשל בסיפור(עד לילה) (11) . עם זאת , ובהדרגה , הנטיה הריאליסטית התגברה על הנטיה הרומאנטיסטית בספרות של חלוצי הספור העיראקי בהתחלה עם (מחמד אהמד אלסיד) עצמו , ובסוף עם עאית טענה פרמן ועם (אגור שאול- געפר אלחלילי- דואלמן איוב- עבד אלהאלק פאצל- עבד אלמין נורי- שאכר הצבאך) ואחרים (12) .

הספרות הריאליסטית נקשרת במיוחד בבעיות ההווי והחברה . ונימתה הבקורתית מובלטת הרבה יותר משהיא הובלטה אי פעם בזרם שהאובייקטיביות היא מעקרונותיו המוצהרים. לכן , צריך על הסופר לבחור את החומר של הנסיונותיו בשביל הבעיות החברתיות של התקופה , וגם , יש שדמויותיו הספרותיות נשאבות הן מהשכבה התכנית עם כל נגעייה שפאיימים את החברה בהדרגות- והן מהפועלים שסובלים מעוול ומה שהם רוצים להסיר אותו (13) .

האסכולה הריאליסטית משתמשת במונחים מסוימים שהם רגילים בכלל למשל : (תיאור נאמן של הדברים הפשוטים ביותר) , (דיון של אמת בנושא) (תיאור מדויק של הדברים ומנהגיהם) וכדומה (14) כשאנו עוקבים אחרי תהליכה של הספרות העברית

החדשה . נמצא כי הריאליזם כבד את המימד הגדול ביותר בתוכה . וגם מבחינים כי רוב הסופרים העבריים השתמשו בריאליזם כיסוד לרוב יצירותיהם הספרותיים ... אחרי המחצית השנייה של המאה התשע עשרה . התחילה הספרות העברית פרוזה הרומאנטית והסאטירה , ונסתימה בספרות הריאליסטית שכוללת רומאנים , נקיפים וכיפורים קצרים מסוגים שונים , שמשקיפים מתוך ביקורת כל פני החברה היהודית (15) .

בשנות הששים של המאה התשע עשרה חל שנוי ברור בתהליך הספרות העברית באירופה , לפי כך . הריאליזם לקח את מקומה של הרומאנטיקה כפי שקרה בספרות האירופית , הדבר היה נגלה ברומני של אברהם מאפו (עט צבוע) שהחל על , ידו מהמגמות אל הדמוניזם של העבר ורצה באמצעותו לציר את המציאות היהודית העלובה באירופה (16) .

הספרות העברית נמשכה בהבלטת הלן של הריאליזם , ועל ידי מיזוגל כמה יסודות (הרומאנטיקה , התחיל , הבקורת) . אצל סופרים רבים , כמו מנדלי מוכר ספרים , ברנר , ש"י עגנון , הגיעה לגמר בשלותו (17) . מנדלי מוכר ספרים היה מראשוני המבשרים בריאליזם , וכי תבע בהכרחת העברית החדשה (18) . ביחס לשנויים שחלו בספרות העברית החדשה . מדגיש המבקר העברי ברוך קורצונויל , שנהשב איש חרדי . כי הספרות העברית החדשה שנוצרה בשנות הארבעים והחמשים , אפינת בתפלות , הדרדרות ובשיטוח , לפני הערכתו של המבקר העברי הזה , רואה כי האפקים התרבותיים הצרים

ואידיעה המספיקה של המסורת האירופית . וההתנכרות לערכי היהדות במיוחד כל הדברים האלה מוציאים משפט על הספרות העברית החדשה בהדרגות ובהתפוררות (19) . המשפט הזה של המבקר החרדי הזה , בא בגלל עמדותיו הדתיות החריפות ודביקתו באשליות היהדות הנמאסת . אבל החזנות השחורים של קורצוויל אינם מתגשמים . ומאז אמצע שנות החמישים משנה הספרות העברית את הכוון שלה והדבר היה נקבע בשפה ובסגנון החיוניים . וגם בתוכנים והרעיונות החדשים לתוך הספרות ומשקפים מציאות חדשה של התכרה הציונית על ידי כיבושה לארץ פלשטינה וגירושם של ארמיה (20) . סופרים יהודים רבים הולכים ומגשימים את הנשוא הזה ביצירותיהם הספרותיות מאלה הסופר יהושע קנו יסדון במחקר הזה .

לפני כך , הסיפור העברי , כמו השירה , הלך ושם את האדם הפרט במרכזו אבל הוא גם התייחס להברה מתוך מתיחת ביקורת לה לפעמים על ידי האירוניה החריפה . והשיפת הסרת האידאולוגיה הציונית הסוציאליזם של הקפות חיוב למעשה עוד פעם , כמה סופרים יהודית על מומיה ושגיאותיה .

כשנות הששים של המאה הקודמת , התגלו הבכורים הבולטים של סופרי הפרוזה החדשה כמו א , ב , יהושע , ענוס עוז , אהרון אבילפיד , עמליה כהנה - כרמון , ירם קניוק יהושע קנו ויצחק אורבז ואחרים (21) . אחרי - כך היצירה הריאליסטית והדרמה העברית הושלכו אל השולים , ועכשיו הדיחן בולטות במיטב הופעותיהן ובמיוחד על ידי הסופרים של הסופר יהושע קנו (22)

مجلة كلية اللغات

הסופר יהושע קנז :

יהושע קנז סופר עברי נולד בלסבון פתח תקווה בשנת 1937 . הוא נמנה עם הסופרים הצעירים (23) . עכשיו , הוא גר בתל - אביב , למד את הפילוסופיה נוסף לשפות הלטיניות באוניברסיטה העברית , גם כן , למד את הספרות הצרפתית באוניברסיטת הסורבון , הוא תרגם כמה יצירות ספרותיות קלאסיות מהצרפתית , לתקופות ארוכות , עבד במערכת (הארץ) , קנז יצא שמו כמבקר ומספר (24) .

הואיל והיה הסופר קנז נמנה עם הסופרים הצעירים הרי שהנושא ההדט הוא שמאפיין בצורה עיקרית , את הספרות של הקבוצה הזאת , לכן , לא עוד תגלות נחשבת כשבילס יותר מסתם , אמת היסטורית שאינה משפיעה עליהם השפעה ישירה , צריך , לדעת , כי הסופרים הצעירים כרוכים לאותה הגזרה החברתית , שהם כמעט משתמשים בשיטות דומות (25) . הספרות העברית ההדטית יצרה , אחרי המלחמות שעשתה אותן ישראל , מבוכה רבה ביותר בנפש סופריה , ובכך , הספרות מצה את נושאה הרגיל עד תומה . והתחילה להפש בנושא הדט . המגמות האפשריות היו רבות צדדים ההדטניות של השנות הקודמות משכה את הסופרים היהודים כלפי נושאים חברתיים והדבר הזה הובחר על ידי היצירות הביקורתיות של אלה שהמצב גרם להם אכזבה אחרי קיומה של הישות הציונית , או על ידי הבסיונות לעמוד בפני המציאות ההדטית ובעיניה המחמירות (26) . והדבר הזה הגשים אותו המספר יהושע קנז .

مجلة كلية اللغات

יצירותיו הספרותיות של קנו

עד עתה, הוציא לאור הסופר יהושע קנו שבעה ספרים ספוריים. בהמשך ספריו הראשונים היא ביסס בהדרגה את מקומו כאחד מטובי הספרים בישראל ורכש לו בצדק, קהל גדול של אוהדים נפעמים(27).

במיוחד מאז שהוציא לאור את חמשת ספריו הראשונים ברציפות להלן: (אחרי החגים) 1964. (האשה הגדולה מן החלומות) 1973. (מומנט מסיקלי) 1980. (התגבות יחידים) 1986. (בדרך אל החתולים) 1991 (28) והנה. בספר השני (מחזור אהבית קודמות) 1997. כאילו פג הקסם של קנו אומנם, האשראי העצום שצבר הסופר קנו בקרב הקוראים והמבקרים גם לכך שהתקבלות היתה עדיין אוהדת, אבל משהיה ישר עם עצמו נאלץ להודות, שהפעם לא הצליח המחבר להפוך את פיסת החיים שתואר – תיסבוכת האירועים בבית דירות תל – אביבי וסביבו – ליותר מאשר צילום – מציאות שטוחה, ואף זאת לא באופן משכנע. בשנת 2000 הוציא לאור ספרו החדש, השביעי במספר של יהושע קנו בשם (נוף עם שלושה עצים)(29) שבמאהר, אנו מניתחים את ספריו בפירוט.

נתוח כמה מספורי קנו:

בחלק הזה של החקר מגסים לנתח ספוריו של קנו (בדרך אל החתולים) שהוא מתוך קבוצ סיפוריו של קנו (נוף עם שלושה

مجلة كلية اللغات

עצים) מבחינה ספורית . בודאי. הנתוח מתרכז על חשיפת הנטיה
הריאליסטית שמאופיינת בה רוב יצירותיו הספרותיות של קנו .
בכך זפון , בעצם , סוד קיסמה של יצירת קנו כולה , ספריו
עוסקים בקיומן האומלל של קבוצות אנשיות דהוסות בתוך
מרחבים סגורים המושבה ב(אתרי החגים) , הבית המשותף
ב(האשה הגדולה מן החלומות) . מחנה הצבא ב (התגנבות יחידים)
, ובית התולים הגריאטרי ב(בדרך אל התולים) , כל אחד
מהמרחבים המתוחמם האלה הוא גיהנום מוחשי קטן בפני עצמו ,
ובעת ובעונה אחת משל קדור על המצב הישראלי , ועל המצב
האנושי אך התבוננותו האמפאית של המספר חושפת את
כמיהתן של דמויותיו לחסד למשמעות , ליזפי לגאולה רוחנית ,
כמיהה שבדרך כלל אינה באה על סיפוקה (30) .

(בדרך אל התולים):

מאורעותיו של הספור הזה מתגלגלים כולם בבית התולים
הגריאטרי שקרא אותו המספר בשם (ר) ואיננו יודעים מה זאת
אומרת המלה הזו ביחס לבית התולים , המחבר מגיד על קבוצה
מאושפזים בבית החולים בנוסף לכמה מהעובדים בתוכו , על ראש
הדמויות , בולטת יולנדה מוסקוביץ . כלומר הדמות הראשית
שהמספר מרכז עליה לספר את מאורעים ספורו , מתוך השיחות
המתרחשות בין הגברת מוסקוביץ לבין כמה מהברותיה . מכיר
אותנו המחבר בכמה מהן למשל : אליגרה , סניורה שמצאה אותו
מוסקוביץ מתה באמבטיה.

עלון כליה הלל

(הל תלערין בלללם ? תלעללל סלללל מוסקוףללל . קללל הללל לל .
לללל לל תלללל לל (31) .

ללל - כל , לוללל בללללל לורל הלל שלללל לן בלללל של
מוסקובלל

(לל הלללל לללל לללל לל ללללל לל לללל עלל לרללל ללללל
 , לללל לללל לללל לללל לל לללל לללל לללל לללל לללל לללל לללל
לללל (32) .

שמו של ללל לללל לללל לללל לללל , לל לללל ללללל ללללל
קללל ללללל , הלללל ללללל ללללל , לללל לללללללל לללל לללל
ללללל לללל לללל לללל לללל לללל לללל לללל לללל לללל לללל
לללל לללל לללל לללל לללל לללל לללל לללל לללל לללל לללל
לללל לללל לללל לללל לללל לללל לללל לללל לללל לללל לללל

לללל ללללל . לללללל לללל לללל לללל לללל :

(ללל לללל ללללל מוסקוףללל ללללל ללללל . ללללל לללל
ללל לללל ללללל . ללללל ללללל ללללל ללללל לללל לללל לללל
לללל לללל לללל לללל לללל לללל לללל לללל לללל לללל לללל
לללל לללל לללל לללל לללל לללל לללל לללל לללל לללל לללל) (33) .

לללל לללל לללל לללל לללל לללל לללל לללל לללל לללל לללל
לללללללל ללללל ללללל ללללל ללללל ללללל ללללל ללללל

(ללל לללל לללל לללל לללל לללל לללל לללל לללל לללל לללל
(34) . לללל לללללל לללל לללל לללל לללל לללל לללל לללל :

(ללללל ללללל לללל . לללל לללל לללל לללל לללל לללל לללל
לללללללל . " לללל לללל " מוסקוףללל ללללל ללללל (35) .

לללללל של לללללל לללללל ללללל ללללל ללללל ללללל ללללל
ללללל ללללל ללללל ללללל ללללל ללללל ללללל ללללל ללללל ללללל

مجلة كلية اللغات

(أنت مدرسة ماذا تعلمين ؟ سأل كاجان . الفرنسية . قالت موسكو)
(36) .

המספר מצטט כמה יידיש בצרפתית שידוע אותם כאגאן בעל פה ,
לכן אמר קנו בלשונה של מוסקוביץ כנסיון לגלות אהבה
מוסקוביץ :

(الفرنسية قالت . أجمل اللغات هذا أمر معروف في العالم اجمع)
(37) .

המחבר מתכוון לחשוף כמה מצבים רעים ששורדים בבית
החולים . לפעמים על ידי פולא אהת שתי הזקנות היושבות של יד
מוסקוביץ , ועוד פעם באמצעות מוסקוביץ עצמה . וגם כן על ידי
כאגאן ברזנו ברור אל המצבים הנמאסים ששורדים בישראל ,
אחרי - כך . פונים המאורעים של הסופר כלפי הסוף כשכל
האורעים של בית החולים גומרים את ארוחת האוכל שלהם בחדר
המיוחד לכך . או יחליטו אליגרה יחד עם הברותיה היושבות אצל
שולחן האוכל , כדי לעזוב את המקום , אחרי - כך יצאה
מוסקוביץ מן החדר האוכל והוא הניעה בראשה מתוך חיוך כלפי
כאגאן (أنا سعيدة بثقافتك) . מיד פונה מוסקוביץ לחדר אליגרה
שאינה רוצה לדבר ותאמר עמה לפי שמוסקוביץ מרגישה , לכן
שאלה מוסקוביץ את אליגרה על הסיבה לכך , והאם , כי היא
ישבה עם האיש ההוא כדי לאכל . אבל אליגרה הגידה לה , כי כל
הנשים צחקו עליה , עם זאת לא אמרה לה את הסיבה לכך .
הסופר נגמר על ידי הגשת תמונה מבטאת לגברת מוסקוביץ והיא
יחידה באולם ואין כל אדם אחר עמה , בסוף , היא מנסה לעמוד
בלי עזרה , אבל לשווא .

مجلة كلية اللغات

בקיצור , זה הוא תוכן הספור שהיה ריק מכל ערכול או סתימות . זה הוא הדין בשביל הדיאליסטנים שמנסים להעביר את הפישתם בחס למציאות ומה שמתרחש סביבם אל הקוראים בצורה פעוטה ובקלות באמצעות לשון שמכינה לכל .

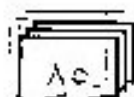
ובמיוחד שההזמאניסטית מהענינים בסביבה הרי הדיאליסטנים על כל כוונותיהם השתמשו בה שטה לציון על סכסוכי החברה ולהביע אותם . ולגנות כשיטה את כל סוגי החברות האחרות (38)

הסביבה , שלפעמים קוראים אותה – המקום או החוג – נשארת , שמתוצגת פה בסיפורו של יהושע קנז בבית החולים הגיאטרי , יסוד מזוסדי היצירה הסיפורית על בסיס שהיא (קרקע) הפעולה (רקעתה) ואין ספק שקביעת הסביבה – מבחינה גיאוגראפית וחברתית – אפשר להיות היסוד הראשון ואתדיו הבוא הדמיונית ו המאודעות במעמד השני או השלישי מבחינת החטיבות (39) .

בכך המספר קובע בסיפור הזה את הסביבה שבעצמו בוחר אותה . שהיא – בית החולים הגיאטרי (ר) והוא חושף מתיכו מציאות אמיתית של קבועה של אנשים שהמחבר מתאר אותם בחולי הזקנות או בנכים שסובלים ממצבי של מחלות שמונעים את תנועתם (למשל מוסקוביץ אינה יכולה

לעמוד או ללכת בלי עזרה , וגם מארכיל פיכמן קצוץ הרגלים) .

המציאות שמגלה אותה המספר , נראה מציאות טראגדית וקודרת שמצביעה על הכאבים והעצב מתוך העינוי שכל אחד מהם נושא אותו . אולי המצב הזה הוא אותו המצב הקיים בישות הציונית שנמצאת בפלשטינה נגד רצונם של אזרחיה . וגם יהיה בבחינת נסיון של המספר כדי לרכוש את אהדתם של האחרים כלפי היהודים מתוך הצגת ציורים ומקרים אנושיים ורגשניים .

עלון כליה הלל

וכן , כדי להגשים את הזכרים הלה . אומר המספר אי פעם
בלשונה של הזקנה בולא , מה קורה , בפעל בישות הציונית
בתחום מצבי ההתנגדות וההתנגשות בין הפולשים הציונים
שכובשים את פלשטאניה לבין הפלשטינים שהם האוכלוסיה
המקורית של הארץ .

(غدا سيأتي والدي وسيلقيكم جميعا في الخارج قائت بولا بغضب .
هزت رأسها الزمادي ، وعيناها تحركتا من خلف النظارتين الغليظتين
لتسمع أرجاء قاعة الطعام بطولها وعرضها . هذا كله منك لأبي قالت :
هو صاحب البيت . غدا سيأتي ويلقي بكم إلى الخارج كالكلاب)
(40).

המשפטים הלה , הם ברורים וגם הם גלויים ואינם זקוקים כל
פירוש כי המספר מבטא את המצב הקיים בפלשטינה ותקוותם של
הציונים בתחום גירוש את כל האזרחים הפלשטינים ממולדתם . גם
המחבר הושף על ידי דבריו של הצייר כאגאן והמורה מוסקובין .
את המצב המדרדר השורר בבית
- החולים , ואת מקרי הדכדוך שכל אזרחי בית - החולים שרויים
בהם בגלל זה הוא אומר :

(أي مكان فضيع هذا! صاح بصوت متعجب في مستشفى - ر - كان
شيء ما أكثر طبيعية هذا انتابتي صنمة أصابني اكتئاب) (41)

ברור , שהמספר רוצה לעשות השוואה של המצבים השוררים
בבית-החולים או שהוא מנסה לרקוב אותם , עם המצבים
הקיימים בישראל במציאות , יש , לשים לב שהמספר מתאר את
המספוס קו שהוא בפועל כמו גיהנום בלשוננו של כאגאן באומרו :

על קליה הלגות

(أول ما فكرت فيه هو إن هنا جهنم . أنت تعرفين جهنم سأل كاجان)
(42)

המספר היה חיוב , להשלמת תמונתה של המציאות השוררת ולהעביר התמונה הזו לתוך מאורעות הסיפור , להתהפך במיוחד לכמה דמויותיו של סיפורו , תמונתו של האדם הערבי – הפלשטיני – שהי יום- יום בין היהודים הכובשים , ואף הוא בקשר מתמיד עם מתוך העבודה בתוכם . לכן מגיש קנז האח ראפי הבא מגזרת עזה והשוואף ללמוד את הרפואה באחת ...). האוניברסיטאות הערביות . והוא מהאר איתו :

(كان قصيراً وعريض المنكبين في حوالي العشرين من عمره فقط . وكان وجهه الكبير يعطي انطباعاً أنه أكبر من سنه الحقيقي
 . וכأنه يحاول أن يخفي نوعاً من الإثم الغاضق ، كان قليل الكلام ولم يختلط أو يتداخل مع بقية الأملين . على الرغم من أنهم تعودوا أن يعاملوه تقريبا كأنه واحد منهم) (43)

בפומכי , מביע המספר את עמדתו כשביל בני – האדם הערבים , ככך , הוא אומר שראפי אשם . והדבר הזה ברור בפנים של , רק כי הוא ערבי , וכמעט הוא אחד של בני האדם החיים בארצו שכובשים את אדמתו . המספר שוכס שראפי יש לו זכות להיות בפלשטינה גדולה ביותר ממה שיש ליהודים כי הוא המולדת שלו . ככל משפט בסיפור , מנסה המספר להצביע מתוכו על מצב קיים בחיים היום יומיים בתוך הישות הציונית והרגשותיה . למשל , אולי שהיית הגברת מוסקוביץ לבדה באולם היא רמוז לבדידות שחיה לפיה הישות הציונית במסגרת המולדת הערבית . לפי כך הסיפור (בדרך אל החתולים)

مجلة كلية اللغات

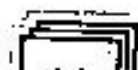
כחשב יצירת מופת שמעטות כמותה נכתבו בעברית . כוחו של הסיפור הזה מצוי באיזון המושלם בין המימד הריאליסטי המדויק והסבלני של יולנדה מוסקוביץ המתמודדת עם הויקנה ועם החולי לבין הישמצויות הסמליות – מאפיסות החברתיות בפרטים הזעירים ביותר של עולמה (44) .

ובסך , סיפוריו של הסופר יהושע קנו מייצגים את הסיפורים הריאליסטים בצורה טובה ביותר בהתהלה מסיפור (המגנבות יהודים) 1986 ועד ספור (בדרך אל החתולים) 1991 . והם מייצגים פרוזה ריאליסטית – סמלית נהדרת ומרוכבת (45) .

באמת , הריאליזם שמשמש הסופר קנו בסיפור הזה . הוא ריאליזם חברתי ביקורתי , כי , הוא מנסה להכות בשינוי המהיר את המציאות השוררת בישות הציונית , מתוך הבחנת את נקודת החולשה של המציאה ההיא , זאת המקרים השליליים כאחד העקרונות הגלויים של הנטיה הסיפורית הזה שמוגשמת על ידי קנו .

נוף עם שלושה עצים:

ספרו של קנו בשם (נוף עם שלושה עצים) (46) . שהוא השביעי במספר והאחרון ביצירותיו הסיפוריות , מורכב משתי יצירות , נובלה ארוכה ונובלה קצה . השונות מאוד בערכן , וכדי לברר את הדבר הזה , בפשוטה אתרים , הרי הספור הארוך שבשם (שורפים ארונות חשמל) מזכיר לנו באופיו . וגם במימדעותיו . את ספרו הישני שהוא בשם (יחזיר אהבה קדומה) . אפילו שמותיהם עשויים באותה מתכונת , לעומת זאת , (נוף עם שלושה עצים) הוא

בעיני המבקרים העבריים יצירה נפלאה מזוככת, משאי כתובתו של קנו.

המצטרפת באופן טבעי אל ארבע סיפורי הילדות הנעורים שכוונסו ב (מומנט מוסיקלי) ובצדק נתנה את שמת לספר כולו, השלישי במספ (47).

יש שמתאר את הקשר בין הספרות לבין החברה באומרו כי (הספרות היא כטוי של החברה), וזאת אומרת, כי הסופר צריך לבטא את הני תקופתו לגמרי וכי עליו להיות מצויג של תקופתו והברתו (48). התפקיד הזה, מנסה הסופר יהושע קנו למלא אותו על ידי יצירתו הסיפוריות הריאליסטיות, שהוא מבטא את המצוקות שנתקלות בפני הישוב היהודי.

ואת הבעיות שיצרו אותן היהודים בעצמם כתוצאה של אונכס לארץ פלשטינה.

הדבר הזה מחייב את הסופר לדעת כמה מצבים חברתיים מיוחדים, למשל עני של בני עמו, ואולי, עליו להשתתף עם המבקר במעמד מחשבתי מסוים (49) כלומר, צריך הסופר להיות בבחינת מבקר ובוחן את המומים החסרים החברתיים וזה מה שעושות אותו יצירתו של המספר יהושע קנו.

ואילו בשביל ספור (שורפים ארונות השמל) הרי מאורעותיו מתגלגלים בבית דירות בצפון תל-אביב ב- 1991, כשברקע מהדהדים עדיין קולות הנפץ של הטילים העיראקיים שנפלו בעיר בימי מלחמת (אם הקרבות). ובכך, הרי הסביבה או מה שנידע במקום - או החוג - (50) בסיפור הזה, היא בית הדירות שמדוכב מכמה בתים על הדיירים שבהם עם בעיות, לפי כך.

בפעם הרביעית מאז (האשה הגדולה מן החלומות) חוזר קנו ומעגן את סיפורו בהוויית הבית המשותף . קלחת אנושית שבה כל אחד חי כביכול את חייו הפרטיים . אבל השוף במידות שונות ל (פולשנותם) של שכניו ומעורב בחייהם מאונס או מרצון . שש הדידות המאוכלסות באותו בנין הן שש הרציאות שונות של חיים אפורים . נמוכים , לא מאשרים ופרקי הסיפור מסופרים לסירוגין מפיהם של כמה מן הדיירים או בצמידות לתודעתם . אתי השכנה מקומת הקרקע בת למשפחה חרדנית ירושלמית , נושאת עימה טראומה של אינס . שכנראה ביצע בה ערבי שחדר לדיירתה (51) .

המספר קנו כמו שאר המספרים היהודים , התכוון בסיפור הזה לענות את תמינת האזרה הערבי , למטרה ברורה שמאמצת אותה התנועה הציונית ומזרזת את כל הסופרים היהודים להחמיש את הרעיון הרע הזה בסיפורם .

האלמנה הזעפנית פלורה משיה מהקומה הראשונה מסובסכת עם סופי יעקב טובת המוג , קרובתה הזקנה הערירית מהקומה העליונה . שהייה עוכרים עליה בהאזנה לרדיו , זוג נשים צעירות ורד ונירה הנית יחד בקומה השנייה תוך מריבות בלתי פוסקות ושינאה הדדית לא מוסתרת . ברירה לידן גר דורון . אדם אבוד שחברתו עזבה אותו והוא הקדיש את חייו לענייני ועד ויותר מזה וחילוני צחי , צעיר המתגורר עם חברתו גילי בקומה העליונה ליד סופי . מבלה חלק מהייו כשהוא חבוש קסדות אופנוען ושואב עונג מיוח מהתעמדות באתי המעורערת ממילא כעלה נידף . להשלמת התמונה יש עוד להזכיר את התול האשפתות הג'ינג'י הקטן , שצחי וגילי מאמצים , וארבעה מהיפים בפרקי הסיפור במסרים מנקודת ראות 1 : וכן את החמני . מנקה הד

המדרגות איש עלוב ומוזנח . שקיבל רשות להתגורר זמנית במיקלט כשבני משפחתו עקרו לבאר – שבע מפחד ההפצצות (52) .

צריך להבחין שהחתולים ממילאים תפקיד כלשהו בסיפורי הריאליסטיים של קטו בסיפור הנדון הזה מקבל החתול הג'ינג'י על עצמו משימה חשובה ביותר שהוא מסירת מאגריעות ארוכים של הסיפור מנקודת ראותו , אולי , מטביע הדבר הזה חותם של ריאליזם . כאשר משתמש המספר בבעל החיים הזה שנחשב מבוית ואהוב בשביל כמה אנשים , וגם אולי , יהיה מכניקה ספורית . שהמספר רוצה לבטא מתוכה את דעתו ביחס לנושאים מסוימים . או מותח ביקורתו לכמה מצבים נידונים בתוך הישוב היהודי . אולי היה צורך להרחיב את הלקו של החתול משום שכל הקטעים הקשורים בו הם נקודת האור הבולטת של היצירה . ביטע שריפה או הצתה של ארון החשמל בתור המדרגות מתה סופי בדירתה , כנראה מרוב חרדה , דורון נוטל על עצמו את הטיפול בסיפורי הלווייתנה . ובד בבד מנהל חקירה בנסיבות השריפה כשהוא משוכנע באשמתו של איסמעיל , מנקה המדרגות הקודם , שהודח עם תחילת מלחמת המפרץ וחזר עתה לתבוע את זכויותיו . בהמשך מסתבר שדמויים שונים מעידים דווקא על אשמתו של רחמני שנפגע בינתיים קשה בתאונת דרכים . אם כי אפשר שאין מדובר כלל בהצתה אלא בהתלקחות מיקרים של חוטי החשמל הישנים כתוצאה מקצר , סביב הציור הזה נשזרות התרחשויות נוספות .

ביניהן הסתלקותה של ורד לאחר שגנבה את כספה של נירה וטניפה בצואה את מיטתה ; הירצחו של עבריו בשם ניקו , שניסה לתבוע בעלות על דירתה של סנפי ; עזיבתם של צחי וגילי ללמודים בחו"ל ; מותו של החתול הג'ינג'י – רקע סיפורי מרטיש – לאחר שהושלך מהבית ונפצע אנושות בידי להקת החתולים שסיבה לקלוט אותו בחזרה

مجلة كلية اللغات

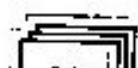
(53) . בראש ובראשונה , אנו מבחינים שהסיפור נרחב כלשהו . והמבקר העברי אבנר הולצמן מצדדאח הדבר הזה (54) . כי המספר השחית את יריעתו של הסיפור על ידי הכללתו כמה מגמות או מתוך תוספת לו הם שיחות שלפניו תהינה בעלות קשר בטאורע העיקרי של הסיפור .

ולפעלים נראו שהן מרחיקות לכת מהמאורעות העיקריים , וכתוצאה מכך הרי הציורים של הסיפור מתקשרים זה לזה באופן רופף

בכלל , הסיפור נחשב מהסיפורים הריאליסטיים שהסופר יהושע קצו יודע היטיב לדקום את מאורעותיו בצורה מדויקת ולהגשים את כל הפרטים הזעירים , קצו מעצב את פיסת המציאות המדכדכת הזאת באופן מהימן בההלסטומיטיב להמחיש את תיפלותה . את הרשט הנירש הפועם בתוכו ואת האלימות הכבושה המכצבצת בה על כל צעד ושעל .

אבל הקורא תהיה כשמתבונן ואומר ; האם הריאליזם הנמוך הזה , המטכנע כשלעצמו . הוא היעד שאליו חותר הסיפור ; והאם די בתכלית מוגבלת כזו לסופר ממעלתו של קצו ; בעיקבות התהייה עולה האפשרות לחלק את הכנת הסיפור על ידי דאיתו כאליגוריה על המצב השורר בישות הציונית (55) .

כלומר על ידי הצגת הבית המשותף הזה , על מיגוון דיורו . כמקרוקוסמוס המיוצג את המתחים והמשברים שנגרמים כתוצאה של הקיום הבלתי לגיטימי של הישות הציונית בתוך המולדת הערבית . ראייה כזו יכולה לנמוק , למשל , את החרדה מפני הערבים . השתולה על ידי המספר בתודעת גיבוריו ; דמתו החמקמקה והחשודה של איסמאעיל . החור ומשתלש לבסוף מחדש על עבודתו כמנקה המדרגית

; הערבי שאנס או לא אנס את אתי ; הערבים שדרשו את רהמני האה
הערבי שהטיל עליו אימה בבית ההולים (56) .

כמו שברור הרי המספר שימד בתוקף , בהתמדה , על ציור האורה
הערבי כאדם כתוב וחשוד , אונס מפחיד , דאין לו חסד או רחמים ,
כל התואורים האלה מנסה המספר להערבים אל קואי , כדי לטשטש
את תמונתו של הערבי , וכנראה שהמחבר עצמו לא התכוון להסתפק
בייצוגה הפשוט של המציאות . כלומר שהוא אינו רק הסתפק בעוות
דמות האדם הערבי . אלא גם שילב בסיפור יסודות של מיסתוריות
באמצעות הזיתיהן המפוזרות של הדמויות ; הגבר הדרום – אמריקני
המשופם המתוייב בפני סופי וכאילו הוצח אותה ביריית . ולאחר מכן
גם מופיע לעיני החמני המושל על הכביש לאהר שנהדס (57) : דוח
הרפאים של החתול הג'נג'י המתלבשת בדמות אדם ופוקדת את רהמני
בלילות סיוטים במיקלט החתול הלבן מתגלה לחתול הג'נג'י כאלוהות
עוטה סוד (58) ; רוחה של סופי המופיעה בפני אתי ומוליכה אותה
לצפית בהזיון בלהות של סקילת קבצו מצודע בידי המון (59) .

עם זאת , הרושם הוא שנעשתה כאן הדבקה מלאכותית של
מוטיבים הדתיים לסיפור מעשה טריוואלי . מבלי שהם מצילים אותו
מסתמיותו .

משום שמעטים מאוד הם הסופרים הריאליסטיים שנוטים לסתמיות
בסיפוריהם הריאליסטיים באותו אופן נכשל הנסיון להחדיר לסיפור
מימד של הנגדה בין הדתים לאמנות באמצעות דמותה הבלתי
מפוענחת של ורד , הזמרת

הגיטריסטית (60) .

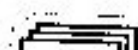
مجلة كلية اللغات

הרושם הכללי המתהווה כאן . הוא שכל אלה הם הדים קלושים של נושאי יסוד שקנו הפליא לעצבם בספריו הקודמים . אבל הוא עורר אתם גם כאן בספרו האחרון הנדון . בעיקר מבוכה.

סיפור (הנוף עם שלושה עצים) :

זהו הסיפור השני של ספר יחידע קנו השביעי שנושא אותה הכותרת של הספר . הסיפור הזה מסופר מתוך תודעתו המשוחררת של ילד שיעקר זמנית עם הוריו ממושבתם אל חיפה בתקופת מלחמת העולם השנייה לצורך עבודתו של האב במחנות הצבא הבריטי . במרכז העלילה – קשר ידידות מוזר הנרקם בין הורי הילד לבין חייל בריטי . המשקיע את כל מעייניו בהצתקה מדויקת ונמשכת של תחריט נוף מאת רמברנדט , ולבסוף מעניק להם את פרי עמלו . במקבל מתוארים קשריהם של הילד והוריו עם משפחת הזון הענפה שבביתה הם מתגוררים כדיירי משנה : מם תמורה , דודניתה הידושלמית הרווקה של האם . הספוגה באהבת הודו ותרבותה : ועם שכנתם דורה , שבעלה הרצל נפל בשבי הגרמנים ובשנות היעדרו הרתה לגבר אחר (61) .

כנראה , שהמספר קנו השיג בסיפור הזה שלמות נדירה משום שיצובה תמונתה מתמונת הסיפור הראשון . בפשטותה האנושית ובקלותה הסיפורית , כי צופנות בתוכן רבדים – רבדים של משמעות מורכבות . מהובר בסיפור בעל סממנים איטוביוגרפיים יפים מאוד . הוב המבקרים היהודים , רואים שמה שכווש את לבם כאן . בסיפור הזה קודם כל תחום האנושי הגלום בנקודת התצפית של הילד שהתגבר . המתכוון באהבה ובמהלה והבנה מאוחרת בדמויותיהם של

مجلة كلية اللغات

הוריו בצעירותו , לכן אומר קנו : (הם היו כבני שלושים אלה
היו היפים בימי חייהם) (62) .

כתוצאה של נטל החיים ומיטוברים אחרים כמו האלימות
וההתמרדרות הנסתרת וכדומה . מנסה המספר יהושע קנו כמו רוב
המספרים העבריים האחרים כגון דוד שחר , יוסף בר , אהוד בן עזר
ואחרים , לפנות אל זכרונות הנעורים בניסיון לחפש שורשים בעולם
הנפך ואבוד . ואנו מוצאים את הדבר הזה בסיפורו (נפך עם שלושה
עצים) שנדון (63) .

ראוי לציין , מתוך שלל הנושאים האחרים המשולבים בסיפור .
כי יש שני נושאים בולטים : האחד הוא הדיון המורכב המתנהל בו
בערוצים שונים במהותה של יצירת האמנות ובשאלות רבות הנגזרות
מכך : סוגיית המקור והחקוי , הגלוי והנסתר , והראוי והמסוגנן ,
אמנות גבוהה ואמנות נמוכה , הזן מול טכניקה רועם כולל מול פרטי
פרטים . הנושא השני קשור במציאות ההיסטורית שבה מתרחש הסיפור
, שלהי מלחמת העולם השנייה – ובאופן שהיא נחווית מתוך עולמם
הפרטי של הגיבורים .

מהנושאים שנהשבו על ידי רוב המבקרים היהודים בלקוים בשביל
היצירה הספרותית של קנו , שאלת היעדרה המתלפת של השואה
מתודעת גיבורי סיפורו , אף שמימדיה כבר היו ידועים באותו זמן . רק
במשפט האחרון של הסיפור היא צצה פתאום . בדברים שמפטיר
הרצל שחזר מן השבי כלפי אשתו דורה למראה התנוק החדש
שבזרועותיה : (הרגו שם את כל היהודים – זאת . עם החיים
הפרטיים שלך) (64) .

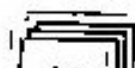

עלון כליהה הלל

בררדאי , אלה רק דגמים פשוטים של עושר המשמעויה
ורובי אפשרויה הליון ביצירה נחרת זו , שהקריאה בה . היא
בשכיל היהודי עונג צרוך .
עם זאת . נשאר נושא אחד . שהוא אם צורך להפש - קשר בין
שתי היצירות שצורפו יחד בספר הזה .

המסקנות:

1. בליטה המגמה הריאליסטית בספרות העברית החדשה אהרי
הדלדלות זרם הורטאנטיקה . במיוחד אצל כמה מספרים שהולכים
ומשתמשים במגמה זו במתיחת ביקורת למציאותם היהודים בתוך
ישראל .
2. המספר יהושע קנו סופר צבר שהריאליזם כבש את רוב סיפוריו
באמצעות בדיקה את פרטי פרטים של מציאות חיו והיו בני עמו
בישות הציונית .
3. המספר יהושע קנו תפש מקום נשגב בין המספרים הריאליסטיים
בישות הציונית . בגלל יצירותיו הסיפוריות שהגיש אותן לקוראיו
4. המספר קנו הוציא לאור שבעה ספרים סיפוריים בתקופה משנת
1964-2000 . והוא רכש מתוך - כך . לו המון נרחב של
האהדים .
5. ראוי להבחין , שהסגנון הסיפורי של קנו הכרוך למגמה
הריאליסטית הביקורתית , נכלל כמה סמלים זאותיות שעל פי רוב
יהיו ברורים ומבינים בשכיל האנשים העוקבים אחרי תהליכה של
הספרת העברית או החיים היהודיים .

6. גם , יהושע קנו נחשב במסגרת השימת הסופרים הציונים שמנסים לטשטש את תמינת האדם הערבי הפלשטינה ומשתדלים להטביע את הדברים הרעים לו .
7. כל מטפטט או כטוי בסיפורי קנו , מצביעים על מצביעים על מצב קיים או מקרה שורה בחיי המתנהלים הציונים בפלשטינה .
8. המספר קנו מתכוון לחיזוק את סיפוריו בכמה מאורעות ריאליסטיות למשל , בסיפור (שורפים ארנות חשמל) שכולל הצבעה על מלחמת (אם הקרבות) והשפעת הטילים העיראקיים שנפלו , על העיר תל-אביב . או על ידי הכלטת כמה תמונות של ההתנגדות וההתנגשות בין הציונים הכובשים את פלשטינה לבין הארץ המקוריים .
9. המספר קנו משתמש בתיך כמה סיפורים בדמויות שאין מבני האדם כגון בעלי חיים (החתולים וכו ...) כדי להעביר את הדמות באופן מדויק ובהיר לקוראים .
10. יהושע קנו בצדק . נחשב הסופרה המייצג את החברה היהודים על כל בעיותיה ושגיאיותיה. גם הוא משתדל לקשור בינה הסכיבה העברית שמקיפה לה .
11. המספר אינו מדיס לבלוט את תרבותו הזה על ידי הציטוט , שנמצא בכמה סיפוריו , של שירים בצרפתית , כמו שראינו ב (בדרך אל החתולים) וכדומה .

مجلة كلية اللغات

הערות:

1. אבן - שושן , אברהם . המלון העברי המרכזי . קריה ספרים . ירושלים 1972 עמ" 673 .
2. שאנן , אברהם , מלון הספרות החדשה העברית והכללית , יבנה חל - אביב , 1978 , עמ" 1076 .
3. غربال , محمد شفيق . الموسوعة العربية النيرة . المجلد الثاني دار النهضة ، بيروت ، 1980 ، ص 1940 .
4. שאנן , שם , שם .
5. خلوصي . صفاء ، دراسات في الأدب المنظر والمذاهب الأنبيية مطبعة الزابطة ، بغداد ، 1957 ، ص 229 .
6. שאנן , שם , עמ" 1077 .
7. خلوصي . انحصار نفسه . ص 230 .
8. كرافت ، ويمين ، موسوعة المصطلح النقدي ، الواقعية ، ت. د. عبد الواحد لؤلؤة ، دار الرشيد ، العراق ، 1980 ، ص 12 .
9. عبد المحسن . بدر . حول الأديب والواقع ، دار المعرفة . القاهرة 1971 ، ص 88 .
10. حول هذا القاص اليهودي انظر :
מורה , שמואל . הסופר הקצר של יהודי עיראק (1924-1976) , מאגנס האינפורמטיבה העברית . ירושלים , 1981 , עמ" 22 .
11. الطلال . مؤيد ، الواقعية الاجتماعية النقدية في القصة العراقية الرشيد . العراق ، 1982 ، ص 11 .
12. المصنر السابق ، ص 12 .

مجلة كلية اللغات

13. هلال ، محمد غنيمي ، الأدب المقارن ، دار العودة ، بيروت ، ١٩٦٢ ص ٣٩٢ .
14. שאנן ، מלון ، שם ، עמ" 1077 .
15. האנציקלופדיה העברית ، כללית ، יהודית וארץ ישראלית ، כ' 24 חברה להוצאת . האנציקלופדיה ، ירושלים ות" א . 1974 ، עמ" 683 .
16. خالد ، إسماعيل علي ، النصوص العبرية الحديثة ، كلية اللغات بغداد ، ١٩٨٩ ، ص ١٠ .
17. الأدب العبري الحديث ، ت عبد الرحمن علي عوف ، القاهرة ١٩٨٥ ، ص ٧٧-٧٨ .
18. לחובר ، פ ، תולדות הספרות העברית החדשה ، ספר ב' ، דביר תל-אביב ، 1966 ، עמ" 1 .
19. ينظر في هذا المجال :
קורצוויל ، ברוך ، ספרותנו החדשה המשך או מהפכה שוקן ת"א 1971 .
20. فاينبرغ ، عنات ، نظرة على الأدب العبري المعاصر ، مجلة جسر من الكلمات ، معهد ترجمة الأدب العبري ، تل - أبيب ، ١٩٩٥ ، ص ٨٤ .
21. للإطلاع على أولئك الأبناء ، انظر فيرس المؤلفين ، مجلة جسر الكلمات ص ٨٩-٩١ .
22. فاينبرغ ، عنات ، المصدر السابق ، ص ٨٤-٨٥ .

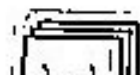
مجلة كلية اللغات

23. وهي كلمة مشتقة من المفردة العبرية (733) أي التين الشوكي وقد أخذت هذه المفردة مدلولاً اجتماعياً في التجمع الاستيطاني الصهيوني
24. جسر من الكلمات، مختارات من الأدب العبري المترجم للغة العبرية فهرس المؤلفين ، ص 91 .
25. الشامي ، رشاد ، المصدر السابق ، ص 31 .
26. المصدر نفسه ، ص 35 .
27. הרלצמן ، אבנר ، מותו של ההתול הג' יגלי ، המוסף לשבת של ידיעות אחרונות ، 29-12-2000 ، עמ" 27 .
28. שם ، שם .
29. לזו ، יהושע ، נוף עם שלושה עצים ، עם עובד ، תל-אביב ، 2000 .
30. המוסף לשבת של ידיעות אחרונות ، שם . עמ" 27 .
31. جسر من الكلمات ، الطريق إلى القلط ، ت رفعت جودة ، ص 45 .
32. الطريق إلى القلط ، ص 45 .
33. المصدر نفسه ، ص 45 .
34. المصدر نفسه ، ص 47 .
35. المصدر نفسه ، ص 47 .
36. المصدر نفسه ، ص 47 .
37. المصدر نفسه ، ص 48 .
38. احمد ، كمال زكي ، دراسات في النقد الأدبي ، دار الأندلس 1980 ، ص 43 .

مجلة كلية اللغات

39. المصدر نفسه ، ص ٤٢-٤٣ .
40. الطريق إلى القسط ، ت رفعت جودة ، ص ٤٨ .
41. المصدر السابق ، ص ٤٨ .
42. المصدر السابق ، ص ٤٨ .
43. الطريق إلى القسط ، ت رفعت جودة ، ص ٤٦ .
44. الموسف לשבת , שם , עמ' 26 .
45. فاينبرغ , عنات , جسر من الكلمات , ص ٨٥ .
46. קנו , יהושע , נוף עם שלושה עצים , עם עובד , תל-אביב
2000 .
47. الموسف לשבת של ידיעות אחרונות , עמ' 27 .
48. وارين , اوستن و ويليك , رينية , نظرية الأديب , محي الدين
صبيحي دمشق , ١٩٦٢ , ص ١٢٠ .
49. وارين , اوستن و ويليك , رينية , المصدر السابق , ص ١٢١ .
50. انظر : احمد كمال زكي , المصدر السابق , ص ٤٢ .
51. الموسف לשבת , שם , עמ' 27 .
52. שם , שם .
53. שם , שם .
54. הולצמן , אבנר , שם , עמ' 27 .
55. קנו , יהושע , נוף עם שלושה עצים , שם , עמ' 15-11 -
22-35 .
56. الموسف לשבת , שם , עמ' 27 .
57. קנו , יהושע , שם , עמ' 140 .
58. שם , עמ' 170 .

مجلة كلية اللغات

59. שם , עמ" 120 .
60. שם , עמ" 45 .
61. המוסף לשבת , שם , עמ" 28 .
62. קנו , יהושע , סוף עם שלושה עצים , עמ" 265 .
63. تاريخ الأدب العبري , ت عبد الرحمن علي عوف , القاهرة , 1980 ص 126-127 .
64. קנו , יהושע , שם , עמ" 281 .

